

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Hirvonen, Onni

Title: Kolme kysymystä hengestä ja luonnosta

Year: 2024

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittajat 2024

Rights: CC BY 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Please cite the original version:

Hirvonen, O. (2024). Kolme kysymystä hengestä ja luonnosta. In J. Syrén, & S. Säynäjoki (Eds.), *Hegel : henki & luonto* (pp. 11-27). Jyväskylän yliopisto. Sophi, 156. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-86-0119-7>

1.

Kolme kysymystä hengestä ja luonnosta

Onni Hirvonen

1. Johdanto

Tässä kirjoituksessa kartoitan, mitä Georg Wilhelm Friedrich Hegelillä ja hegeliläisellä tavalla tehdä filosofiaa on annettavana kysymyksiin koskien luonnon ja mielen sekä vapauden yhteyksiä. Hegeliäistä termistöä käyttäen, keskityn hengen ja luonnon leikkauspintoihin. Henki (saks. *Geist*, engl. *Spirit*) on moniselitteinen termi, joka on keskeinen Hegelin filosofialle. Laajassa mielessä sillä voidaan ajatella tarikoittavan inhimillistä ajattelua tai kulttuuria (Roman-Lagerspetz 2020, 62), mutta sillä on myös objektiiviset institutionaaliset ilmentymänsä sekä olemuksensa yksilöiden psykologiassa.¹ Henki kuvaa siis tietoista

1 Tässä jätän käsittelemättä ajatukset maailmanhengestä, jota Hegel piti historian subjektina, tai kansalliset henget, jotka kamppailevat maailmanpolitiikan myllerryksissä. Molemmat ajatukset löytyvät Hegeliltä, mutta ne saavat vain vähän vastakaikua nykyfilosofiassa.

inhimillistä elämänmuotoa, joka on vääjäämättä jonkinlaisessa suhteessa luontoon ja ympäristöönsä.

Hengen ja luonnon käsitteen jännitteistä kumpuaa vähintäänkin kolme filosofista kysymystä tai ongelmakenttää. Ensinnäkin hengen ja luonnon ristiveto nostaa esiin kysymyksen yksilön vapaudesta suhteessa luontoon: jos ymmärrämme luonnon materialistisen naturalismin puitteissa, kuinka voimme sovittaa sen kanssa yhteen inhimillisen vapauden ilman, että teemme epäuskottavia metafysisiä oletuksia? Toinen kysymys koskee yhteiskunnallista vapautta: kuinka sovittaa yhteen ihmisluento, konkreettiset instituutiot ja kollektiivinen itseymmärrys siten, että yksilönvapaus voi säilyä poliittisessa yhteisössä? Kolmanneksi hengen ja luonnon tarkastelu nostaa esiin kysymyksen ihmiskeskeytyksestä: jos henki on se, mikä erottaa ihmiseläimet muusta luonnosta, kuinka luonto saadaan pidettyä relevanttina filosofiassa ja politiikassa? Nykyisen ilmastokriisin aikana pelkkään henkeen keskittyminen vaikuttaa naiivilta tai jopa vaaralliselta. Kaksi ensimmäistä teemaa olivat keskeisiä jo Hegelille, ja näiden kysymysten relevanssi on myös säilynyt nykypäivään asti. Kolmas kysymys nousee puolestaan keskeiseksi vasta ympäristökriisin aikakaudella, jolloin ihmisen ja luonnon suhde on tullut kestäättömäksi.

Pyrkimyksenäni on esitellä Hegeliltä löytyviä käsitteellisiä erotteluja ja filosofisia johtolankoja, jotka auttavat vastaamaan edellä mainittuihin perustavanlaatuisiin omaa elämänmuotoamme koskeviin kysymyksiin. Toisin sanoen, Hegelin filosofia avaa yhden hedelmällisen perspektiivin tarkastella niitä hengen ja luonnon risteyskohtia, jotka ovat yhä nykyaikain keskeisiä. Paikoitellen esittelen myös Hegelin ratkaisuja kysymyksiin ja tarkastelen ratkaisujen antia nykyfilosofian perspektiivistä.

Mutta miksi lähteä liikkeelle Hegelistä? Eikö hänen filosofiansa ole auttamatta vanhentunutta jo monella tapaa? Jo viime vuosisadan puolellavälissä Bertrand Russell (2001/1946) lyttäsi länsimaisen filosofian historiaa käsitellessään Hegelin tyystin. Lyttäys johtuu osin väärinkäsityksistä, mutta myös osin Russellin aikana tapahtuneesta analyttisen filosofian noususta. Hegelin vastakohtien ja riippuvuuksien kautta etenevä dialektinen logiikka näytti Russellille aikansa eläneeltä ja epäloogiselta kyhäelmältä. Samoihin aikoihin Russellin kanssa Hegeliä kritisoi myös Karl Popper (2014/1945), jonka mukaan Hegel on luonnonfi-

losofiassaan täysin hakoteillä ja lisäksi hegeliläinen yhteiskuntafilosofia johtaa vaaralliseen totalitarismiin. Lisäksi Hegeliä on kritisoitu muun muassa liiallisen metafyyisistä tai idealistisesta otteesta (esimerkiksi jo Karl Marx [1873]), kolonialistisesta ja eurosentrisestä ajattelusta (ks. Stone 2020), sekä misogyniasta (ks. Roman-Lagerspetz 2020). Tiukakaan kritiikki ei ole kuitenkaan saanut kiinnostusta Hegeliin kokonaan katoamaan ja Hegel on palannut filosofisen tutkimuksen eturiviin viime vuosikymmeninä.² Kuten jo Russell aikoinaan asian muotoili:

”Siinäkin tapauksessa, että (kuten uskon) melkein kaikki Hegelin opit ovat vääriä, hän on yhä merkittävä muutenkin kuin vain historiallisessa katsannossa, koska hän edustaa tietynlaista filosofiaa, joka ei ole toisten järjestelmissä yhtä yhtenäistä eikä yhtä laajalle ulottuvaa.” (Russell 2001 [1946], 297)

Tämä kirjoitus seuraa löyhästi Russellin linjaa. Tavoitteena ei ole puolustaa tiukasti tiettyä Hegel-tulkintaa – näitä on monia ja monet vielä hyvin eri suuntiin meneviä.³ Pikemminkin Hegelin omalaatuista filosofiaa käytetään inspiraation lähteenä nykyisten filosofisten ongelmien tarkasteluun. Kyseisenlainen lukutapa ei tee välttämättä täysin oikeutta historialliselle Hegelille, enkä väitä, että kaikki alla sanottu edustaa sitä, mitä Hegel todella sanoi. Toisaalta tarkkaan Hegel-eksegeesiin ei ole tässä yhteydessä tarvettakaan, sillä se, mitä Hegel todella sanoi, ei välttämättä ole hyödyllistä nykyisten pulmien kannalta. Hegelin filosofia voi kuitenkin uudelleen tulkittuna tarjota ajatusmalleja, jotka inspiroivat tarkastelemaan nykyhetken kiperiä pulmia uusista kulmista.

2 Hegelin uuteen suosioon englanninkielisessä maailmassa ovat vaikuttaneet tulkinnoillaan muun muassa Charles Taylor, John McDowell, Robert Pippin, Robert Brandom ja Terry Pinkard. Yhteiskuntafilosofian saralla puolestaan Axel Honneth on korostanut Hegelin filosofian merkitystä kriittiselle teorialle. Lisäksi julkisuudesta tunnettu filosofi Slavoj Žižek on pitänyt Hegelin ajattelua esillä.

3 Tämän kirjoituksen linja on lähimpänä niin kutsuttua naturalistista Hegel-luentaa, jossa Hegelin metafyyisemmät ja teleologiset linjat jätetään vähemmälle huomiolle. Ari Kivelän (2022) mukaan kyseinen luenta on itse asiassa lähempänä uus- tai neo-hegeliläisyyttä kuin itse Hegeliä.

Kuten Charles Taylor (1979, 167) kirjoittaa, Hegelin ”johtopäätökset ovat kuolleet, ja silti hänen filosofinen reflektionsa on hyvin pitkälle kohdallista”⁴. Tämä kirjoitus ei siis ole systemaattinen katsaus Hegelin filosofiaan, vaan sen sijaan esittelevä ja kysymyksiä asettava. Tekstin tarkoituksena on herättää Hegelin kautta miettimään vaikeita pulmia, jotka ovat sekä filosofian että inhimillisen elämänmuodon ytimessä.

2. Kysymys vapaudesta luonnossa

Yksi keskeisimpiä, laajimpia ja pysyvimpiä kysymyksiä filosofiassa koskee vapauden tai vapaan tahdon mahdollisuutta. Varhaisempien ajattelijoiden kohdalla vapauden ongelma koski pääasiassa vapauden mahdollisuutta kaikkietävän ja kaiken määrävän jumalan alaisuudessa, mutta modernin luonnontieteen voittokulun myötä ongelma on siirtynyt kausaalisesti determinoidun fysiikan puolelle. Jos ymmärrämme fyysisen maailman eli luonnon olevan deterministinen, kuinka vapaus voisi sopia yhteen sen kanssa?

Christian List (2019) muotoilee kolme keskeistä haastetta vapaalle tahdolle: radikaali materialismi, determinismi ja epifenomenalismi. Radikaalin materialismin haasteen mukaan vapaa tahto vaatisi intentionaalista toimijuutta, mutta tieteellisesti ottaen intentionaalinen toimijuus muistuttaa enemmän nojatuolipsykologiaa kuin vakavasti otettavaa materialistista (neuropsykologista) teoriaa. Tieteellisesti puhuen intentionaalista toimijuutta ei ole ja näin ollen vapaata tahtoakaan ei ole (List 2019, 31–32). Determinismin haasteen mukaan vapaa tahto vaatisi aitoja valinnan mahdollisuuksia, mutta jos menneisyys determinoi eli määrää täysin tulevaisuuden, niin aitoja valintoja eikä myöskään vapaata tahtoa ole (mt., 38). Jos luonnonlait mahdollistavat vain yhden lopputuleman tai jos ne ovat aidosti sattumanvaraisia, niin vapaalle tahdolle ei jää kummassakaan tapauksessa tilaa. Epifenomenalismin haasteen mukaan vapaa tahto vaatisi toimijan kausaalista kontrollia omista toimistaan, mutta tieteellisesti puhuen vaikuttaa siltä, että toimijan toimet ovat seurausta epäintentionaalista fysikaalisista prosesseista ja intentionaalisuus tai kontrollin tunne ovat lähinnä näiden prosessien sivutuotteita (mt., 43–44).

4 Oma käänös.

Vapaa tahto, mentaalinen kausaatio ja tietoisuus ovatkin säilyneet filosofian visaisina pulmina, joihin ei ole tarjolla yleisesti hyväksytyjä ratkaisuja. Vaikuttaa siltä, että ilman dualismia tai ”yliluonnollisia” metafysisiä oletuksia esimerkiksi sielun olemassaolosta vapauden sisällyttäminen osaksi tieteellistä maailmankuvaan on haastavaa.

En väitä, että Hegel onnistuu ratkaisemaan vapauden ongelmaa – jos hän olisi ratkaissut sen yleisesti tyydyttävällä tavalla, se ei olisi enää ongelma. Hegel sen sijaan tarjoaa kolme kiintoisaa näkökulmaa vapaan tahdon ongelmaan, jotka osaltaan auttavat kuroma an umpeen jakoa luonnon ja vapauden (tai hengen) välillä.

Ensinnäkin Hegel on vapauden filosofi: hän olettaa vapauden olemassaolon, mutta pyrkii myös vahvasti puolustamaan vapauden toteutumisen mahdollisuuksia. Hegelin filosofiassa vapaus kiinnittyy olennaisesti henkeen: ”Hengen *olemus* on [...] *vapaus*”⁵ (W10 §382). Yhtäältä Hegelin henki kuitenkin olettaa luonnon: ”*Meille, hengellä on luonto alkuoletuksenaan*”⁶ (Hegel 1978, §381). Ihminen on samanaikaisesti sekä luonnollinen että henkinen olento (ks. Ikäheimo 2022, 69). Hegel tunnetusti jakaa hengen kolmeen osaan: siihen kuuluvat sekä yksilön itsetietoisuuteen ja psykologiaan liittyvä puoli (*subjektiivinen henki*), yhteiskunnalliset instituutiot (*objektiivinen henki*) sekä uskonto, taide ja filosofia, jotka voidaan ymmärtää kulttuurilliseksi itseymmärrykseksi (*absoluuttinen henki*) (Hegel 1978, §385). Tämä on yksi keskeinen Hegelin tarjoama näkökulma vapauteen: vapauden puolustus ja vapauden kysymyksen tarkastelu ulottuu siis yksilöpsykologiaa ja yksilön intentioita laajemmalle. Se koskee sekä institutionaalista todellisuutta että myös laajempaa kulttuurillista kontekstia.

Toinen Hegelille keskeinen teema koskee hengen ja luonnon suhdetta. Näiden välillä näyttäisi olevan ylitsepääsemätön katkos: kuinka luonnosta voi ylipäänsä syntyä tahto tai kulttuuri? Kysymys on kinkkinen, varsinkin kun Hegelin oma filosofia ei tässä yhteydessä voi vedota evolutiivisiin selityksiin.⁷ Hegel tarjoaakin tähän teemaan osin idea-

5 ”Das *Wesen* des Geistes ist [...] die *Freiheit*”. Käännös oma. Hegel-käännösten kohdalla olen päättänyt sisällyttää alaviitteisiin alkuperäiset saksankieliset muotoilut.

6 ”Der Geist hat *für uns die Natur* zu seiner *Foraussetzung*”. Käännös oma.

7 Hegel kuoli 1831, kun puolestaan evolutioteorian suuri teos, Charles

listisen perspektiivin. Luonto on kyllä ”ulkoinen” ja todella olemassa, mutta meidän ymmärryksemme siitä on vääjäämättä hengen välittämää. Luonnonfilosofia ja -tiede ovat jo sellaisenaan hengen aikaansaannosta ja hengen synnyttyä sen ulkopuolelle ei ole suoraa pääsyä. Henki asettaa luonnon itselleen ulkoisena ja itsenäisenä (Hegel 1990, §302).

Toisin sanoen, luonto voidaan hegeliläisittäin käsittää vain hengen kautta, mutta henkikään ei ilmesty paikalle tyhjästä ja valmiina, vaan sillä on materiaaliset tai luonnolliset ehtonsa ja riippuvaisuutensa (Fur-lotte 2018, 96–98). Yhtäältä kaikki, mitä hengelle tai järjelle ilmenee, saa alkunsa aistimuksista (Hegel 1977a, §400). Toisekseen hengen ja inhi-millisen vapaan itsetietoisuuden synnyssä on paikkansa kasvatuksella, tapojen sisäistämisellä ja vastavuoroisella tunnustuksella. Hegeliläisesti ymmärrettynä esimerkiksi tapojen sisäistäminen on osaltaan vapautta-va, mutta samanaikaisesti tavat ovat myös osa luontoa (ks. Säynäjoki tässä teoksessa). Hegel viittaakin niihin toisena luontona:

”Tapa on aivan oikein kutsuttu toiseksi luonnoksi, – *luonnoksi*, koska se on sielun [eli mielen] välitön olemus, – *toiseksi*, koska se on sielun *asettama* välittömyys, mielikuvituksen ja kehoillisuuden kouliintuma, joka määrittää tunteet sellaisinaan sekä mielikuvituksen- ja tahdon-määrityksen ikään kuin ruumiillisina.”⁸ (Hegel 1977a, §410.)

Tapa on toisin sanottuna ”luonnollista” siinä mielessä kuin se on väli-töntä ja ruumiillista. Mutta tavat ”luodaan” ja ”asetetaan” välittöminä sielun (eli mielen) vapaan toiminnan kautta, joka lisäksi tapahtuu sosi-

Darwinin *Lajien Synty*, julkaistiin vasta 1859. Stephen Houlgate (2005, 173) kuitenkin huomauttaa, että Hegel tunsikin Lamarckin evoluutioteo-rian ja hylkäsi ajatuksen lajien kehittymisestä toisten lajien kautta. Hegelin omasta kannasta huolimatta Houlgate (2005, 174) pitää Hegelin luonnon-filosofiaa yhteensopivana luonnonvalinnan ja evoluution yleisen ajatuk-sen kanssa.

- 8 ”Die Gewohnheit ist mit Recht eine zweite Natur genannt worden, – *Natur*, denn sie ist ein unmittelbares Sein der Seele, – eine *zweite*, denn sie ist eine von der Seele *gesetzte* Unmittelbarkeit, eine Ein- und Durch-bildung der Leiblichkeit, die den Gefühlsbestimmungen als solchen und den Vorstellungs- [und] Willensbestimmtheiten als verleblichten [...] zukommt.” Oma käännös – kiitos kommentteista Elina Pasaselle.

aalisesti välittyneessä ympäristössä, johon esimerkiksi koulutus ja työ vaikuttavat (Furlotte 2018, 145). Tässä prosessissa esimerkiksi luonnolliset halut ja vietit otetaan haltuun ja koulutaan tavanmukaisiksi (Lumsden 2013, 128). Tapojen painottaminen nostaa esiin sen, että henki ei ole puhtaana rationaalista tai atomistista luonnosta irrallaan olevaa järkeä, vaan tavat juurruttavat sen konkreettisiin ruumiillisiin käytänteisiin (mt., 124). Simon Lumsdenin (2013, 134) mukaan tavat ovat keino, jolla voimme olla ”kuin kotonamme” luonnossa. Yhtäältä tämä tarkoittaa sitä, että tapojen mukaan toimiessamme meidän ei tarvitse jatkuvasti käyttää reflektiivisiä kykyjämme. Tätä keskeisemmäksi Lumsden näkee kuitenkin sen, että luontoa ei jätetä kokonaan taakse, vaan se säilyy välittömänä osana mukana toisessa luonnossa. Tapojen keskeinen rooli hämärtää siis jyrkkää rajaa luonnon ja hengen välillä hegeliläisessä filosofiassa.

Jean-Jacques Rousseau'n hengessä, kun vietit sisäistyvät tapojen kautta toiseksi luonnoksi, olemme pakotettuja ja koulutettuja vapautteen. Vapaus tässä välittyneessä muodossa ei ole suoraan valmista ja täydellistä. Kultivointi ja sivistys voidaankin ymmärtää vapauden kasvuna. Seuraten Wes Furlotten (2018, 253) tulkintaa, Hegelille henki on eräänlainen vapauden prosessi, joka joutuu kamppailemaan luonnollisuutensa ja luonnon kanssa. Samankaltaisen tulkinnan tarjoaa Terry Pinkard (2002, 280), jonka mukaan mielellisyys on Hegelille käytännöllinen saavutus, eikä metafyyminen ominaisuus, joka joillain on (ihmiset) ja joillain ei (eläimet).

Kolmanneksi – siis sen lisäksi, että henki on ”moniuolotteinen” ja että vapaus realisoituu luonnon sisäistämisen ja ylittämisen eli habituaation kautta – luonnon ja hengen suhde on ongelma vasta itsetietoiselle olenolle, joka osaa ottaa kyseisen suhteen tarkastelukohteekseen.⁹ Kuten Hegel *Hengen fenomenologiassa* muotoilee:

9 Henki ja itsetietoisuus voidaan nähdä myös välttämättömänä osana ajatusten maailman ja luonnon yhdistämiseksi. Christian Martinin (2021, 95) mukaan looginen ja luonnollinen ovat toisilleen vastakkaisia siinä mielessä, että ajatuksilla ei ole ajallisia, ulottuvuudellisia tai materiaalisia ominaisuuksia, kun taas luonnolla on. Toisaalta luonnolla itsellään ei ole loogisia ominaisuuksia, joita taas ajatuksilla on. Näin ollen puhtaiden ajatusten ja luonnon ulottuvuudet tulevat yhdistetyksi vasta hengessä, joka on aktuaalista maailmassa tapahtuvaa ajattelua.

”Vasta itsetietoisuudessa hengen käsitteenä on tietoisuudella käännekohtansa, jossa se astuu aistimellisen tämänpuolisen värikkästä näennäisyydestä ja yliaistimellisen tuonpuolisen tyhjästä yöstä nykyisyyden henkiseen päivään.”¹⁰ (W3, 145).

Hegel ei näe itsetietoisuutta atomistisena, vaan se on sosiaalisten tunnustusprosessien tuotosta. Keskeistä on, että itsetietoisuus on ”vapaa itselleen” (Hegel 1977b, §424) eli että se ymmärtää itsensä vapaana. Itsetietoisuus voi kuitenkin Hegelin (1999, §13) mukaan saavuttaa varmuuden itsestään vain sen kautta, että se on olemassa muille. Itsetietoisuudet ovat toisin sanoen olemassa vain tunnustettuna, toisten itsetietoisuuksien kautta (ks. Hegel 1999, §19–20). Kysymys luonnon ja vapaan itsetietoisuuden suhteesta muuttuu näin ollen samalla kysymykseksi itsetietoisuuksien suhteesta toisiinsa. Kuva hengen ja luonnon suhteesta saa uuden ulottuvuuden, kun luontoon ei päästä kiinni ilman hengen välitystä ja toisekseen hengen välittämä tietoisuus syntyy sosiaalisen tunnustuksen kautta. Kun puhutaan tunnustuksesta yksilöiden välisenä suhteena, kysymys ei koske enää pelkästään vapautta luonnossa, vaan vapautta sosiaalisessa kontekstissa tai yhteiskunnassa. Tätä käsittelem seuraavaksi.

3. Kysymys vapaudesta yhteiskunnassa

Toinen keskeinen henkeä ja luontoa koskeva teema on kysymys yhteiskunnallisesta tai poliittisesta vapaudesta: kuinka sovittaa ihmisluonto, konkreettiset instituutiot ja kollektiivinen järjestäytyminen valtion ja yhteiskunnan tasolla yhteen siten, että vapaus voi säilyä? Hegeliläisin termein kyseessä on erityisesti subjektiivisen hengen (yksilöpsykologian ja vapaan itsetietoisuuden) ja objektiivisen hengen (institutionaalisen maailman) sovittaminen yhteen.

10 “Das Bewußtsein hat erst in dem Selbstbewußtsein, als dem Begriffe des Geistes, seinen Wendungspunkt, auf dem es aus dem farbigen Scheine des sinnlichen Diesseits und aus der leeren Nacht des übersinnlichen Jenseits in den geistigen Tag der Gegenwart einschreitet.” Käännös Ilmari Jauhiainen. Saatavilla: https://www.academia.edu/115807390/Hengen_fenomenologian_raakasuumennos?source=swp_share.

Haasteet yhteisölliselle vapaudelle tulevat kahdesta suunnasta. Ensinnäkin, kuten liberaalissa traditiossa on korostettu, haasteena on sovittaa yhteen joukko vapaita yksilöitä siten, että vapaudet eivät kapeinisi ja vähenisi. Joidenkin yksilöiden vapaat toimet saattavat rajoittaa toisten yksilöiden vapautta ja näin ollen täytyy ratkaista, miten keskenään eri suuntiin vetävät vapaudet voidaan sovittaa saman järjestelmän osiksi. Toiseksi yhteiskunnallinen vapaus voidaan kyseenalaistaa rakenteellisesta perspektiivistä. Tämän haasteen mukaan olemme yhteiskunnan rakenteiden armoilla ja niiden ohjaamia, joten näin ollen yksilöiden vapaus yhteiskunnassa on näennäistä. Tässä yhteydessä haluan tehdä kaksi Hegelin filosofiaan pohjaavaa huomiota – historiallisen ja analyttisen –, jotka avaavat näitä yhteiskunnallista vapautta koskevia ongelmia.

Historiallisesta perspektiivistä katsottuna vapautta ja vapauden mahdollistamista on viimeistään valistuksen ajasta lähtien pidetty yhteiskunnallisen elämän keskeisenä piirteenä. Näin ollen yhteiskuntafilosofian tavoitteeksi tulee selittää, kuinka vapaus mahdollistuu.¹¹ Hegel asettuu tiukasti tähän perinteeseen ja hänen kirjoituksensa yhteiskunnallisesta järjestyksestä puolestaan asettuvat objektiivisen hengen teeman alle. Objektiivinen henki on olennainen osa Hegelin vapautta korostavaa systeemiä ja näin ollen myös objektiivisen hengen teemoja täydentävä *Oikeusfilosofia* (1994/1820) muodostaa keskeisen osan Hegelin vapauden filosofiaa (Brooks 2021, 204, 214). Toisin sanoen, yhteiskunnan järjestämistä koskevat kysymykset ovat olennaisesti juuri vapauden toteutumisen kysymyksiä.

Oikeusfilosofiassa Hegelin huomio on pääosin siinä, miten vapaus pääsee aktuaalisesti toteutumaan. Vapaa tahto ja vapaus ovat tärkeitä ja

11 Esimerkiksi Terry Pinkard (2002) argumentoi, että vapaus ja itseohjautuvuus ovat keskeisiä muun muassa Kantille, Fichtelle ja Hegelille. Samaan joukkoon voidaan helposti asettaa myös vaikkapa Rousseau. Sama linja jatkuu nykypäivänäkin: Suuresti Hegeliltä ammentava Axel Honneth (2014) näkee vapauden eräänlaisena kattavana ”mestariarvona”, joka lävistää modernit yhteiskunnat. Se on taustaoletuksena ja perusteluna keskeisimmille instituutioille sekä arvo, joka tekee muista päämääristä merkityksellisiä. Se ei ole yksi hyvä muiden joukossa, vaan eräänlainen modernin ajan päähyvä.

kiinnostavia toki jo itsessään, mutta pelkän käsitteen lisäksi on Hegelin mukaan tarkasteltava vapauden todellisia toteutumia: ”Oikeuden järjestelmä on todellistuneen vapauden valtakunta, hengen maailma sen itsensä tuottamana toisena luontona” (OF §4). Tässä kehittämissä muut yhteiskunnalliset teemat nähdään ensi sijassa vapauden kautta. Esimerkiksi yksityisomistuksen olemassaolo perustellaan viime kädessä sillä, että omaisuudessa on kyse vapaudesta, ei toimeentulosta tai hallinnasta (Brooks 2021, 209).

Yhteiskunnallisen vapauden merkitys tulee esiin myös siinä, että Hegel painottaa, miten moraalisisessa ajattelussa on ylitettävä yksilöllinen abstrakti moraalinen. Hegelin yhteiskunnallisen ajattelun eräänlainen päätepiite, eettinen elämänmuoto (*Sittlichkeit*), kuvaakin tilannetta, jossa yksilönvapaus ja yhteiskunnallinen järjestelmä sulautuvat (Hegel 1990, §430) ja jossa yksilöiden moraalijattelu tapahtuu yhteiskunnallisessa ja sosiaalisessa kontekstissa (mt., §432). Tätä ei kuitenkaan tarvitse ajatella vahvistuksena sille, että Hegel näkisi historian loppuneen ja yhteiskunnallisen kehityksen saavuttaneen jo maalinsa Ranskan vallankumouksen jälkeen. Kuten Thom Brooks (2021, 213) muistuttaa, Hegelille filosofin perspektiivi on aina aikaansa sidottu ja ajattelija ei voi päästä oman aikansa ulkopuolelle. Pikemminkin filosofi saapuu paikalle aina liian myöhään ja voi vain pyrkiä ymmärtämään omaa aikaansa käsitteellisesti.

Historiallisesti Hegel on siis vapauden filosofi, joka pyrkii myös yhteiskuntafilosofiassaan ensisijaisesti tekemään tilaa vapaudelle. Analyttisemmästä perspektiivistä tarkasteltuna Hegelin filosofia tarjoaa vähintäänkin yhden hyödyllisen välineen yhteiskunnallisen vapauden tarkasteluun: yhteiskunnallista vapautta voidaan hegeliläisittäin hahmotella *sosiaalisen vapauden* käsitteen kautta. Tämä käsite on viime vuosina saanut tuulta alleen erityisesti kriittisen yhteiskuntateorian puolella. Sen mukaan vapaus on olennaisesti kytketty institutionaaliseen todellisuuteen. Jotta voisimme ymmärtää, mitä vapaus on, meidän on otettava huomioon myös ne sosiaaliset ja institutionaaliset ehdot, jotka ylipäänsä mahdollistavat sen, että ymmärrämme itsemme vapaina olentoina (Honneth 2014, osa I). Näin ymmärrettynä sosiaalinen vapaus asettuu erilleen negatiivisesta vapaudesta eli toiminnan esteiden puuttumisesta sekä reflektiivisestä tai positiivisesta vapaudesta eli vapaudesta asettaa omat päämääränsä ja preferenssinsä. Sekä negatiivinen että positiivinen vapaus

ovat Axel Honnethin (2014, 60) mukaan keskeisiä modernille ymmärrykselle vapaudesta, mutta jos emme sisällytä vapauskäsitteemme niitä sosiaalisia tai yhteiskunnallisia reunaehtoja, jotka mahdollistavat itseymmärryksemme vapaina olentoina, jää analyysi vajaaksi.

Sosiaalisen vapauden perspektiivistä yhteiskunnalliset rakenteet näyttäytyvätkin paikoitellen vapauksia mahdollistavina, eivätkä vain rajoittavina seikkoina. Koulutus, sivistys ja tapojen sisäistäminen kasvattavat vapauden vaatimaa itseymmärrystä. Seikat, jotka näyttävät rajoituksilta negatiivisen vapauden perspektiivistä, voivat samanaikaisesti näyttäytyä vapauden ehtoina sosiaalisen vapauden perspektiivistä. Negatiivinen vapaus jääkin hegeliläisittäin vain abstraktiksi, eikä konkreettiseksi vapaudeksi. Sosiaalinen vapaus puolestaan huomioi vapauden institutionaaliset toteutumukset ja näin ollen se on myös keskeinen perspektiivi yhteiskuntafilosofian kannalta. Tämä on selvää erityisesti demokraattisten instituutioiden tapauksessa, sillä niiden perustavana tausta-ajatuksena on kollektiivinen tahdonmuodostus ja itseohjautuvuus samoin kuin kansalaisten keskinäinen kunnioitus. Nämä ajatukset menevät kuitenkin jo Hegeliä pidemmälle, sillä Hegel ei itse kannata demokrati-aa.¹² Joka tapauksessa demokraattisella päätöksenteolla on mahdollisuus rajoittaa negatiivisia vapauksiamme erityisesti lainsäädännön kautta. Samanaikaisesti se kuitenkin muodostaa Honnethin (1995, 118–120) tulkinnassa sfäärin, jossa voimme käyttää julkista harkintaa ja nähdä itsemme (yhdessä muiden kanssa) normatiivisen todellisuuden asettajina. Demokratia – rajoitusten ja lakien asettamisen lisäksi – mahdollistaa kollektiivisen itseohjautuvuuden sekä antaa ymmärryksen itses-
tämme (löyhässä mielessä) lainsäätäjinä.

Lupaus vapaudesta on demokratian selkäranka ja vapaus on arvo, joka on sisäänrakennettu aikamme instituutioihin: niiltä odotetaan vapau-

12 Hegelin asenne tulee ilmi esimerkiksi seuraavassa lainauksessa: ”Kansansuvereniteetti *vastakohtana hallitsijassa olemassa olevalle ylimmälle vallalle* kuitenkin on se tavallinen merkitys, jossa tästä suvereenisuudesta on alettu puhua uutena aikana. Tässä vastakohtassa kansansuvereniteetti kuuluu niihin sekaviin ajatuksiin, joiden perustana piilee *kansan hämärä* mielikuva. *Erotettuna hallitsijastaan ja juuri hallitsijaan välttämättä ja välittömästi liittyvästä kokonaisuuden jäsentymästä kansa* on muodoton massa, joka *ei ole enää mikään valtio.*” (OF §279).

den mahdollistamista ja niitä voidaan arvostella vedoten vapauteen. Honnethin historiallisia kamppailuja painottava yhteiskuntafilosofia on myös muistutus, että demokraattinen itseohjautuvuus, siinä muodossaan kuin se nyt ilmenee, on historiallinen saavutus, jota uhkaavat moninaiset haasteet. Sosiaalisen vapauden käsite antaa kuitenkin yhden keinon erotella epäoikeutettu vapauksien institutionaalinen rajoittaminen niistä välttämättömistä institutionaalisista ehdoista, jotka toimivat vapauden perustana.

Yhteenvetona, Hegel on filosofi, joka asettaa vapauden myös yhteiskuntafilosofiansa keskiöön. Antidemokraattisuudessaan Hegelin varsinaiset yhteiskuntafilosofiset ratkaisut vaikuttavat kuitenkin nykyisestä perspektiivistä epätydyttäviltä. Joka tapauksessa Hegelin filosofiaan pohjautuva sosiaalisen vapauden käsite antaa hedelmällisen näkökulman siihen, mitä vapaus yhteiskunnassa voisi tarkoittaa.

4. Kysymys luonnon asemasta

Kolmas teema luonnon ja hengen välillä koskee luonnon asemaa inhimillisessä kulttuurissa. Jos henki erottaa ihmiseläimet muusta luonnosta, kuinka muu ei-inhimillinen luonto saadaan pidettyä relevanttina filosofiassa ja politiikassa? Tämä kysymys on noussut keskeiseksi erityisesti nykyisen ilmastokriisin aikakaudella. Inhimillistä toimintaa voidaankin syyttää siitä, että se on keskittynyt vain sellaiseen, mikä on kulttuurin tai hengen puolella – esimerkiksi taloudessa – koettu tärkeäksi, kun taas samalla luonto on laiminlyöty ja hyväksikäytetty tavalla, joka on tuhonnut tai saattanut tuhon partaalle useita lajeja ja elinympäristöjä ja joka luo eksistentiaalisen uhan myös inhimilliselle elämänmuodolle.

Hegelin filosofialta on turha odottaa suoria vastauksia ilmastonmuutokseen, sillä hän eli aikana, jolloin nykyisen kriisin aiheuttanut teollinen vallankumous oli vasta varhaisella alullaan. Voisiko Hegelin filosofinen ajattelu kuitenkin tarjota hedelmällisiä tapoja lähestyä ilmastokatastrofia?

Henki on Hegelin filosofian kenties keskeisin termi, mutta mitä sijaa se jättää luonnolle? Kuten Furlotte (2018, 69–70) asian tiivistää, luonto ei itsessään voi saavuttaa sellaista itsedeterminoinnin tasoa, joka hengen

sosiopoliittisessa elämässä saavutetaan. Siinä määrin kuin hengen katsotaan olevan luonnosta irtautumista ja sen ylittämistä, Hegeliä voidaan oikeutetusti syyttää eurosentrisestä, järkeä muun kustannuksella painottavasta filosofiasta (Stone 2020, 265). Tulkinnessa on kuitenkin myös mahdollista painottaa hengen yhteyttä luonnolliseen perustaansa ja hengen riippuvuutta luonnosta. Furlotten (2018, 81) mukaan Hegelin luonto on ”traumaattisesti alideterminoitunut” eli luonto ei pysty asettamaan itseään suljettuna täydellisenä kokonaisuutena. Tämän luonnon regressiivisyys voidaan todeta filosofisessa analyysissä, mutta luonnon tuhoisa ”ulkoisuus” paljastuu konkreettisesti myös sairauksissa ja kuolemassa (Furlotte 2018, 82). Henki puolestaan nousee tästä luonnon epätäydellisyydestä.

Jos luonto ymmärretään hengen perustaksi, meidän on otettava myös vakavissaan tämän ”ulkaisen” olemassaolo ja jatkuvuus. Ulkoinen ei ole täysin vaikutuksemme ulkopuolella ja näin ollen luonnon näkeminen kulttuurin ja hengen perustana tekee mahdolliseksi hegeliläisen perinteen kytkemisen myös ei-inhimillisen ympäristön oikeuksia ja asemaa painottaviin ajatuskulkuihin. ”Henki *tarvitsee* näitä materiaalisia oloja [eli luontoa], ja näin ollen tuhoava dispositio niitä kohtaan olisi erityisessä mielessä radikaalisti *itsetuhoista*”¹³ (Furlotte 2018, 153). Toisin sanoen, vaikka luonto pysyy eräänlaisena radikaalina ulkoisuutena, jota voidaan ymmärtää vain hengen kautta, olisi naiivia unohtaa sen perustava asema. Hengen toiminnalla voidaan siis katsoa olevan planetaariset rajansa koskien luonnon uusiutumista ja resurssien rajallisuutta.

Mutta kuinka luonto tulisi huomioida hegeliläisittäin? Yksi tapa koittaa sisällyttää luonto mukaan filosofiseen teoretisointiin on niin kutsuttu luonnon tunnustaminen. Luonnon tunnustamiselle on kuitenkin haasteensa, sillä Hegelille tunnustus on vastavuoroista ja molemminpuolista toimintaa kahden itsetietoisuuden välillä. Puhtaan tunnustuksen käsitteen mukaan osapuolet ”*tunnustavat toisensa vastavuoroisesti toisensa tunnustavina*”¹⁴ (Hegel 1989, 147). Tässä tapauksessa henkeen kuulumattoman (eli ei-itsetietoisien) luonnon tunnustaminen venyttää tunnustuksen käsitettä sen hegeliläisen merkityksen ulkopuolelle.

Tunnustus on kuitenkin mahdollista kytkeä luontoa koskeviin kysy-

13 Oma käänös.

14 ”*Sie anerkennen sich als gegenseitig sich anerkennend.*” Oma käänös.

myksiin tekemättä epäuskottavia oletuksia esimerkiksi luonnonobjektien itsetietoisuudesta tai persoonuudesta. Luonnon tunnustaminen voidaan kääntää esimerkiksi ympäristöoikeudenmukaisuutta (*environmental justice*) koskevaksi keskusteluksi. Ympäristöoikeudenmukaisuus tässä mielessä koskee ympäristöllisten haittojen, riskien ja etujen jakamista viime kädessä ihmisten välisissä suhteissa (Laitinen & Kortetmäki 2019, 257). Tässä mielessä ympäristöä koskeva tunnustusvaade voi olla vaade esimerkiksi resurssien reilusta ja kestävästä jaosta ihmisten kesken tai tietynlaisen luontosuhteen arvostamisesta.

Vielä laajemmin voidaan puhua luonnon tunnustuksesta ekologisen oikeudenmukaisuuden (*ecological justice*) piirissä. Ekologinen oikeudenmukaisuus laajentaa oikeuksien haltijoiden yhteisöä, ja pitää myös joi-tain ei-inhimillisiä entiteettejä oikeuksien haltijoina (Laitinen & Kortetmäki 2019, 259). Tällöin niin kutsutussa luonnon tunnustamisessa voidaan huomioida muuan muassa toiminnan ekologiset rajat sekä muiden lajien intressit. Tässä tapauksessa kuitenkin siirrytään jo edellä mainitulla tavalla tunnustuksen hegeliläisen merkityksen ulkopuolelle ja puhutaan tunnustuksesta adekvaattina tai asianmukaisena suhtautumisenä – eikä itsetietoisten persoonien välisenä vastavuoroisena tunnustuksena (Laitinen & Kortetmäki 2019, 260).

Kenties konkreettisimmin luonnon vakavissaan ottaminen näkyy Hegelistäkin ammentavan kriittisen naturalismin projektissa. ”Luonto, jonka käsite ja todellisuus näyttivät jo ylitetyiltä, palaa oman alistuksensa voimalla, merkinä tämänhetkisestä historiallisesta tilanteesta”¹⁵ (Gregoratto ym. 2022, 108). Kuten Hegelillä, luonto on toinen ja myös radikaalisti ulkoinen, mutta sitä ei kuitenkaan voida sivuuttaa. Kriittinen naturalismi pyrkiikin ammentamaan normatiivista sisältöä luonnosta ja luontosuh-teestamme: ilmastonmuutos on ilmiselvästi pahempi ja todellisempi uhka kuin niin kutsuttu naturalistinen virhepäätelmä, jonka mukaan siitä, miten asiat ovat, ei ole mahdollista vetää johtopäätöksiä, miten niiden tulisi olla (Gregoratto ym. 2022, 108). Yksinkertaisesti, jos materiaaliset olot kääntyvät eksistentiaaliseksi uhaksi, olisi itsetietoisuuksien kannalta hyvä ja jär-kevä toimia niin, että olot muuttuvat suopeammiksi.

Kriittinen naturalismi pyrkii ylittämään hengen ja luonnon kah-tiajaon. Sen mukaan suurin osa kriittisestä yhteiskuntafilosofiasta on

15 Oma käänös.

”denaturalisoinut” sosiaalista elämää. Nykyisen teorian haasteena onkin tuoda luonto takaisin kriittiseen yhteiskuntafilosofiaan ja ymmärtää yhteiskunnan ja luonnon suhdetta sekä luonnollisten ilmiöiden yhteiskuntakriittistä potentiaalia, sillä yhteiskunnalliset alistussuhteet ovat myös biologisesti ja materiaalisesti välittyneitä (Gregoratto ym. 2022, 108–109).

Kriittisen naturalismin projekti on kunnianhimoinen, eikä rajoitu vain uushegeliläiseen filosofiaan. Tässä yhteydessä Hegelin ajatus luonnosta hengen mahdollistajana sekä ajatus toisen luonnon merkityksestä hengelle voivat kuitenkin auttaa kuroma umpeen koettua eroa kriittisen yhteiskuntafilosofian ja luonnon analyysin välillä. Ne juurruttavat yhteiskunnallisetkin seikat takaisin luontoon. Toisin sanoen, hegeliläinen filosofia tarjoaa yhden hedelmällisen käsiteapparaatin kriittiselle naturalismille.

5. Lopuksi

Edellä on esitelty kolme visaista pulmaa: 1) Kuinka vapaus ylipäänsä on mahdollista? 2) Kuinka vapaus voi toteutua yhteisössä tai yhteiskunnassa? 3) Kuinka käsitellä ja käsitteellistää luontoa ilmastokriisin aika-kaudella? Hegel edustaa, Russellin sanoin, *tietylnlaista filosofiaa*. Toisin kuin Russell ajatteli, tämä tietynlainen filosofia sisältää kuitenkin sellaisia käsitteellisiä erotteluja ja filosofisia johtolankoja, jotka ovat yhäkin relevantteja. Hegel on toki ollut monen yksityiskohdan suhteen väärässä, ja kaikki meille tärkeät kysymykset eivät olleet vielä hänen aikaansa nousseet keskeisiksi. Kuitenkin Hegelistä ammentava filosofia vaikuttaa elinvoimaiselta, puhuttiin sitten vapaudesta tai luontosuhteesta. Kysymykset vapaudesta näyttävät hegeliläisen filosofian valossa erityisen monitahoisina – inhimillinen vapaus nivoutuu osaksi sekä luonnollisia että yhteiskunnallisia ehtoja ja kulttuurillista itseymmärrystä. Hegeliläinen filosofia tunnistaa siis erityisen hyvin sen, kuinka monitahoisia vapautta koskevat kysymykset ovat. Samalla se pyrkii juurruttamaan inhimillisen elämänmuodon osaksi luontoa. Henki tietystä mielessä ylittää luonnon, mutta niin kutsutun säilyttävän kumoamisen (*Aufhebung*) periaatteen mukaisesti, luonto ei jää koskaan kokonaan taakse edes hengen elä-

mässä. Hegeliläinen katsantokanta on siis yhä relevantti, kun koetamme vastata perustavanlaatuisiin omaa elämänmuotoamme sekä elinympäristöämme koskeviin kysymyksiin.

Lähteet

- Brooks, Thom (2021). Taking the System Seriously. On the Importance of “Objective Spirit” for Hegel’s Philosophy of Right. Teoksessa Stein, Sebastian & Wretzel Joshua I. (toim.) *Hegel’s Encyclopedia of the Philosophical Sciences. A Critical Guide*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 203–215.
- Furlotte, Wes (2018). *The Problem of Nature in Hegel’s Final System*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Gregoratto, Federica, Heikki Ikäheimo, Emmanuel Renault, Arvi Särkelä ja Italo Testa (2022). “Critical Naturalism: A Manifesto”. *Krisis | Journal for Contemporary Philosophy* 42 (1): 108–124. <https://doi.org/10.21827/krisis.42.1.38637>.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1999). Chapter IV: The Truth of Self-certainty, teoksesta *Phenomenology of Self-consciousness*. Toimittaneet L. Rauch & D. Sherman, Albany 1999, 13–46.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1994) [1820]. *Oikeusfilosofian pääpiirteet eli luonnonoikeuden ja valtiotieteen perusteet*. Suom. Markus Wahlberg. Oulu: Kustannus pohjoinen.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1990) [1817]. *Encyclopedia of the Philosophical Sciences in Outline and Critical Writings*. New York: Continuum.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1989) [1807]. *Phänomenologie des Geistes*. Vol. 3 sarjassa *Werke*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hegel Georg Wilhelm Friedrich (1986) [1830]. *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse 1830. Dritter Teil: Die Philosophie des Geistes*. Vol. 10 sarjassa *Werke*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1978). *Hegels Philosophie des subjektiven Geistes. Band I: Einleitungen. / Hegel’s Philosophy of Subjective Spirit. Volume 1: Introductions*. Kääntänyt ja toimittanut M. J. Petry. Dordrecht/Boston: D. Reidel Publishing Company.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1977a). *Hegels Philosophie des subjektiven Geistes. Band 2: Anthropologie / Hegel’s Philosophy of Subjective Spirit. Volume 2: Anthropology*. Kääntänyt ja toimittanut M. J. Petry. Dordrecht/Boston: D. Reidel Publishing Company.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1977b). *Hegels Philosophie des subjektiven*

- Geistes. Band 3: Phenomenologie und Psychologie / Hegel's Philosophy of Subjective Spirit. Volume 3: Phenomenology and Psychology.* Kääntänyt ja toimittanut M. J. Petry. Dordrecht/Boston: D. Reidel Publishing Company.
- Honneth, Axel (2014). *Freedom's Right. The Social Foundations of Democratic Life.* Cambridge: Polity Press.
- Honneth, Axel (1995). *The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts.* Cambridge: Polity Press.
- Houlgate, Stephen (2005). *An Introduction to Hegel: Freedom, Truth and History.* 2. laitos. Malden/Oxford/Carlton: Blackwell Publishing.
- Ikäheimo, Heikki (2022). *Recognition and the Human Life-Form. Beyond Identity and Difference.* New York: Routledge.
- Kivelä, Ari (2022). Naturalisoitu Hegel ja nuoren Marxin filosofinen antropologia. *Ajatus*, 78, 53–86.
- Laitinen, Arto & Kortetmäki Teea (2019). On the Natural Basis and Ecological Limits of Recognition. Teoksessa Maijastina Kahlos, Heikki J. Koskinen, ja Ritva Palmén (toim.) *Recognition and Religion. Contemporary and Historical Perspectives.* Lontoo/New York: Routledge, s. 251–269.
- List, Christian (2019). *Why Free Will is Real.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lumsden, S. (2013). Between Nature and Spirit: Hegel's Account of Habit. Teoksessa D. Stern, (toim.) *Essays on Hegel's Philosophy of Subjective Spirit.* Albany: State University of New York Press, s. 121–137.
- Martin, Christian (2021). From Logic to Nature. Teoksessa Stein, Sebastian & Wretzel Joshua I. (toim.) *Hegel's Encyclopedia of the Philosophical Sciences. A Critical Guide.* Cambridge: Cambridge University Press, s. 88–108.
- Marx, Karl (1999) [1873]. *Capital Volume One. Afterword to the Second German Edition.* <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1867-c1/p3.htm>
- Pinkard, Terry (2002). *German Philosophy 1760–1860. The Legacy of Idealism.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Popper, Karl (2013) [1945]. *The Open Society and its Enemies.* (New One-Volume Edition). Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Roman-Lagerspetz, Sari (2020). Vapaus, totuus ja tunnustus Hegelin filosofiassa. Teoksessa Hirvonen, Onni (toim.) *Tunnustuksen filosofia ja politiikka. Hegelistä nykypäivään.* Helsinki: SKS, s. 60–77.
- Russell, Bertrand (2001) [1946]. *Länsimaisen filosofian historia. 2. osa.* Juva: WSOY.
- Stone, Alison (2020). Hegel and Colonialism. *Hegel Bulletin*, 41:2, s. 247–270.
- Taylor, Charles (1979). *Hegel and Modern Society.* Cambridge: Cambridge University Press.